

PROTOKOL

2023 | YIL 4 SAYI 1

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

İbn Haldun'un Medeniyet Düşüncesi Üzerine

Tülay DEMİR

Toplumsal Cinsiyet ve Kadınların Siyasal Hayattaki Rolü

Bahriye ESELER

Adalet Dairesi: Adil Düzenin Esasları

Erol ŞİMŞEK

Türk Siyasal Partilerinin İsim Seçimlerinin Analizi

Selcen ALTINBAŞ-UMUT

Akademik Kıskançlık

Coşkun Can AKTAN

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Suna ERSAVAŞ KAVANOZ

Doç. Dr. Abdullah UZUN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Arş. Gör. Nisa ERDEM

Arş. Gör. Tülay DEMİR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bünyamin ER (Yönetim Bilişim Sistemleri)

Prof. Dr. İsmail KÖSE (Uluslararası İlişkiler)

Doç. Dr. Umut ÜZAR (İktisat)

Doç. Dr. Vahit GÜNTAY (Uluslararası İlişkiler)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU (Sosyoloji)

İLETİŞİM

Karadeniz Teknik Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, No:2-06

Telefon: 04623773227

Faks: +90 462 325 3205 – 325 3185

E-Posta: sam@ktu.edu.tr

Web: www.ktu.edu.tr/sam

Yayın Türü:

Ulusal Süreli

**KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ**

**STRATEJİK
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

PROTOKOL DERGİSİ

SAHİBİ

Doç. Dr.
Özgür TÜFEKÇİ

Karadeniz Teknik
Üniversitesi
Stratejik Araştırma
Merkezi Müdürü

KTÜ SAM Protokol Dergisi kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimler alanında, kısa makalelere yer veren hakemli, akademik bir dergidir. Kısa makalelerin yanı sıra rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da dergi bünyesinde her sayıda belirli oranda yer verilecektir.

KTÜ SAM Protokol Dergisi Şubat ve Ağustos aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Derginin sorumluluğu yoktur.

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

PROTOKOL

2023 | YIL 4 SAYI 1

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

<i>Kısa makale</i>	İbn Haldun'un Medeniyet Düşüncesi Üzerine <i>Tülay Demir</i>	6-17
<i>Kısa makale</i>	Toplumsal Cinsiyet ve Kadınların Siyasal Hayattaki Rolü <i>Bahriye Eseler</i>	19-25
<i>Kısa makale</i>	Adalet Dairesi: Adil Düzenin Esasları <i>Erol Şimşek</i>	27-36
<i>Kısa makale</i>	Türk Siyasal Partilerinin İsim Seçimlerinin Analizi <i>Selcen Altınbaş-Umut</i>	38-44
<i>Kısa makale</i>	Akademik Kıskançlık <i>Coşkun Can Aktan</i>	46-59

PROTOKOL

İBN HALDUN'UN MEDENİYET DÜŞÜNÇESİ ÜZERİNE

Arş. Gör. Tülay Demir

Artvin Çoruh Üniversitesi
tulaydemir@artvin.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmada İbn Haldun'un medeniyet düşüncesi ve umran kavramı ele alınmıştır. İnsanın tabiatı gereği toplumsal bir varlık olduğu düşüncesinden yola çıkan İbn Haldun, bu toplumsallık özelliği gereği insanların yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyaç duyduklarını, ancak onların birbirlerine zulmetmelerini engelleyecek siyasi bir otoritenin (mülkün) gerekliliğini ortaya koymuştur. Medeniyet düşüncesini umran kavramıyla anlatan İbn Haldun, umranın ilerlemesinin ve gerilemesinin sebeplerinin muhakkak araştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda çalışmada umran kavramı, ona temel oluşturan bedevilik-hadarilik, asabiyet, mülk, ilim ve sanat başlıkları çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, medeniyet, umran.

Giriş

Abdurrahman bin Muhammed Ebu Zeyd Veliyyiddin İbn Haldun Maliki Hadramî, 27 Mayıs 1332'de Tunus'ta dünyaya gelmiş, 16 Mart 1406 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. İbn Haldun devlet yönetiminde görev almış, yüksek mevkilerde bulunmuş, kadılık ve müderrislik yapmış, edebiyat ve şiirle ilgilenmiş, pek çok farklı ilgi alanı olan bir düşünürdür. Okul çağına geldiğinde Kur'an-ı Kerim ezberlemeye başlamış, ayrıca mantık, felsefe, tabii ilimleri de öğrenmiştir. 18 yaşındayken Tunus'taki veba salgınında ailesini ve hocalarını kaybetmesi ve oradan Mağrib'e göç etmesi nedeniyle, öğrenimine ara vermiştir. Bu dönemde idari hizmetlerde bulunmuş, meclis danışmanlığından, kadılığa, müderrisliğe dek pek çok görev almıştır (Uludağ, 2013: 24-25).

Siyasi faaliyetlerden uzak kaldığı dönemde kendisini yeniden ilme vermiş, ünlü *Kitabu'l-iber* adlı eserini yazmaya başlamıştır. Bu eserin giriş kısmına ise "önsöz" anlamına gelen *Mukaddime* adını vermiştir. Mukaddime'de tarihi ve ictimaî olaylara yön veren esasları, devletlerin ve medeniyetlerin kuruluş, gelişme, yükselme, duraklama, gerileme ve yıkılma dönemlerini incelemiştir (Uludağ, 2013: 39). Mukaddime, İbn Haldun'un coğrafya, tarih, siyaset, iktisat, sosyoloji, sanat gibi oldukça geniş alanlara temas ettiği, ansiklopedi niteliğinde bir eserdir. Düşünürün medeniyete dair fikirleri için de temel kaynaktır. Eserin hacmi ve içeriğinin oldukça geniş olmasından

anlaşılacağı üzere, İbn Haldun'un medeniyet düşüncesi oldukça farklı yönlerden ele alınabilecek, kapsamlı bir çalışma alanıdır. Bu çalışmada medeniyetin kavramsal açıklaması yapıldıktan sonra, umran kavramı ve umran ilminde temel öneme sahip olan bedevilik-hadarilik, asabiyet, devlet ve mülk ve ilim ve sanat başlıkları çerçevesinde İbn Haldun'un medeniyet düşüncesi ortaya konulacaktır.

1. İbn Haldun'da Medeniyet

Medeniyet kavramı genellikle üç kavram üzerinden tanımlanmaktadır (Aktürk, 2007: 152): Şehir, imparatorluk ve din. Medeniyet kavramı epistemolojik olarak "şehir" ile özdeşleşmektedir. Şehir anlamına gelen medine kelimesinden türeyen kavram, bu anlamıyla barbarlığın zıddı anlamında kullanılmaktadır. Medine ise bir yerde ikamet etmek anlamına gelen müdün'dan türemiştir. Aynı zamanda itaat, mülk, ceza ve siyaset anlamlarına da gelmektedir. Medeniyet ise "şehir özelliği taşımak" anlamındadır (Şulul, 2011: 19).

İmparatorluklar ise çok kültürlü yapılarından dolayı medeniyet kavramıyla yakından ilişkilidir. İki kavramın bir arada kullanılması oldukça yaygındır, zira her imparatorluğa tekabül eden bir medeniyet olduğu varsayılır. İmparatorluklar farklı insan topluluklarını bir araya getirdiğinden, yabancıların uyarıcı etkisine sebep olabilirler. Ayrıca, imparatorluk gibi daha somut bir siyasal örgütlenme, medeniyet gibi soyut bir kavramın zaman ve mekân bakımından sınırlarının çizilerek incelenmesini kolaylaştırır (Aktürk, 2007: 163-165).

İbn Haldun medeniyet düşüncesinin temel aktörü olarak insanı ele almıştır. Ona göre medeni bir yaşamdan bahsedebilmek için, insanların göçebelikten yerleşik hayat tarzına geçmeleri, şehirleşmeleri, yardımlaşmaları, burada iktisadi, bilimsel ve sanatsal faaliyetler gerçekleştirmeleri gerekmektedir. İbn Haldun, insanı birey olarak değil, bir grubun üyesi olarak ele almaktadır. Asabiyet teorisinin temelini oluşturan bu düşüncede insan, bir grup, kabile veya ailenin üyesi olması sebebiyle anlam kazanır. Çünkü insan tek başına ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz, güçsüz bir varlıktır. Ancak sosyal bir organizasyonun parçası olduğunda ihtiyaçlarını karşılayabilir ve kendini koruyabilir. Ona göre içtima (toplumsal yaşam) insan için zaruridir (Demircioğlu, 2013: 72-73).

İbn Haldun, insanların kurdukları toplumsal yaşamın üç dönemden geçtiğini ifade etmektedir (Demircioğlu, 2013: 75): Birinci dönem; ilkel yaşam dönemidir. İnsanların çöllerde veya kırsal alanlarda yaşadıkları bu dönemde ihtiyaçlar ve gelenekler ön plandadır. İkinci dönem; kabile yönetiminden devlet yönetimine geçiş dönemidir. Burada artık toplumsal düzen geleneklerle değil, yasalarla sağlanmaktadır. Üçüncü dönem ise; yerleşik kent düzenine geçilen dönemdir. Bu dönemde

bilim, sanat, teknik ön plana çıkmaktadır. İnsanlarda savurganlık, lüks ve eğlence düşkünlüğü hakimdir ki bu durum, devletin sonunu getirmektedir.

1.1. Bedevîlik-Hadarîlik

İbn Haldun, tarih, umran, asabiyete dair fikirlerini bedevîlik ve hadarîlik kavramları üzerine temellendirmiştir. *Bedv-bedavet*; “zahir olmak”, “ortaya çıkmak”, hadaretin zıddı anlamlarına gelmektedir. *Bedavî, bedevî, ehl-i bedv*; “kırdada ve arazide ikamet eden, çadır hayatı yaşayan, göçmen, göçebe” demektir. *Hadar, hadaret* ise; “şehirde oturan, göçebe olmayan, yerleşik” anlamlarında gelmektedir (İbn Haldun, 2013a: 103). İbn Haldun bedevîleri “mağaralarda, ormanlarda, sahrada, çadırda, köylerde ve daha küçük yerleşme merkezlerinde yaşarlar” diyerek tarif etmektedir. Ona göre bedevî olmak için göçebe veya göçmen olmak şart değildir, zira yerleşik hayat yaşayan bedevîlerden de bahsetmek mümkündür (İbn Haldun, 2013a: 103-104).

İbn Haldun’a göre asıl olan bedevî (iptidai) hayattır, hadarî hayat sonradan ortaya çıkmıştır. Hadarî hayat geliştikten sonra bedevî hayat da varlığını devam ettirmiş, böylece iki farklı beşerî hayat tarzı birbirlerini beslemiştir. Ona göre bu iki hayat tarzını anlamadan tarihi, mülkü ve umranı anlamak mümkün değildir (İbn Haldun, 2013a: 104).

İbn Haldun’a göre bedevî asıl olarak çöllerde ve sahralarda göçebe olarak yaşayan Arapları anlatır. Hadaret ise kültür ve medeniyet anlamlarına da gelmektedir. İbn Haldun, hadaretin “önceki devletlerden sonraki devletlere intikal ettiğini” vurgulamaktadır. Bedevî topluluklar ile hadarî topluluklar arasındaki asıl fark ise iktisadi temellidir. Lüks, konfor, fantezi, bolluk, aşırı tüketim hadarî toplumun özellikleridir. Bedevî topluluklar ziraat veya hayvancılıkla geçimlerini sağlarken, hadarîlerde ilim, sanat, teknik, ticaret gelişmiştir (İbn Haldun, 2013a: 105).

İbn Haldun, bedevî toplumlarla hadarî toplumlar arasında siyaset, sevk ve idare bakımından da farklar olduğundan bahsetmektedir. Bedevî toplumların sevk ve idaresine *riyaset* (başkanlık); hadarî toplumların sevk ve idaresine *mülk* (hükümdarlık, saltanat) adını vermektedir. Bedevîlerin başında *reis* bulunmaktadır, hadarîlerde ise bir *melik* ve dolayısıyla devlet teşkilatı söz konusudur. İbn Haldun, bedevîlerde devlet teşkilatı olmamasına rağmen reisin nasıl idareyi sağladığını ise şöyle izah etmektedir (İbn Haldun, 2013a: 106-107):

Bedevî cemiyetlerin fertleri cesur, yiğit, dayanıklı ve gözüpektir, mert ve iyi ahlaklıdır. Sevgi ve saygı gibi fitrî hislere sıkı bir şekilde bağlıdır. (...) Zulüm ve haksızlığa karşı müşterek tavır almak, vazgeçmedikleri bir esastır. Mazluma sahip çıkar, mağduru himayelerine alır,

muhtaca yardım elini uzatır, fakir, yoksul ve sakatlara alâka gösterirler. (...) Cemiyette kanun ve kaide, töreden ibarettir. Reis adalet ve kudret sahibidir, belli bir soydan gelmiş, asabiyete sahip olmuş, mücadelelerde ehliyet ve liyakatini kabul ettirmiştir. Ama reis olağanüstü vasıf, kabiliyet ve yetkilere sahip değildir. Sadece eşitler ve denkler içinde bir adım öndedir. Reislik bir tür kabile demokrasisidir. Kısaca, reisin, bedevî bir cemiyeti sevk etmesi tamamiyle rehberlik tarzındadır. Onun için de demokratiktir.

Bir toplum bedevilikten hadariliğe geçerken tedrici bir biçimde riyaset sistemi de mülk sistemine geçer. Riyasette idare edilen kabile asabiyetinin gayesi mülktür (İbn Haldun, 2013a: 108). Bedevîlikten hadariliğe geçişte tedrici biçimde riyasetten mülke (hükümdarlığa) geçiş söz konusudur. Bu kısım “devlet ve mülk” başlığı altında ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

1.2. Asabiyet

İbn Haldun'a göre; “umran ağacının kökü bâdiye ise gövdesi mülk ve hadarâ, özsuğu asabiyedir” (Albayrak, 2000: 6). Asabiyet ile aynı kökten gelen *asabe*; “sormak”, “kuşatmak”, “sağlam”, “yardım ve himaye” anlamlarına gelmektedir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/>, 2023). Kavram olarak ise “baba tarafından kan bağı bulunan akraba ve yakınardan oluşan topluluk” demektir. *Asabe* fiili; bir kimseyi başkan kılmak, toplanarak cemaat olmak, yardım etmek anlamlarında kullanılmaktadır. *Asabiyet*; “particilik”, “tarafdarlık”, “hısnımlık” anlamındadır. Baba tarafından olan akrabalara aşırı düşkünlük, kayırmacılık anlamında da kullanılmaktadır (Say, 2011: 313-314). Kolektif şuur, kolektif ruh, dayanışma, sosyal bağlılık, kuvvetli birlik, yardımlaşma gibi kavramlarla da ifade edilen asabiye, genel ifadeyle “kabile veya topluluğu oluşturan bireyler arasındaki kuvvetli birlik, sürekli yardımlaşma duygusu ve inancıdır” (Albayrak, 2000: 6). Batılı yazarlar ise bu kavramın karşılığı olarak “mesleki dayanışma, toplumsal dayanışma”, “beraberlik ruhu” kavramlarını kullanmaktadır (Say, 2011: 318).

Cahiliye devrinde bir kabileyi oluşturan bireylerin kendi kabilelerine mensup olan birini mutlak surette koruması, kollaması asabiyeti meydana getiren duygudur. Burada kişinin korunmasında asıl olan zalim veya mazlum olması değil, müdafilerin kabilesine mensup olup olmamasıdır. İbn Haldun, asabiyetin temelini oluşturan duyguyu Arap şiirinde geçen şu mısra ile anlatır: “İster zâlim olsun ister mazlum, kandaşın ve soydaşın olan kişinin yardımına ve savunmasına koş” (İbn Haldun, 2013a: 94).

İbn Haldun, iki tür asabiyetten bahsetmektedir: *Nesep (soy) asabiyeti*; aynı soydan gelmenin ve kandaş olmanın şart olduğu,

ilkel toplumlarda ve bedevilerde görülen asabiyettir. Burada asabiyeti oluşturan değer/güç sülale, kabile veya kavmin üstünlüğü inancına dayalıdır. *Sebeb (mükteseb) asabiyeti* ise; değerler, inançlar sisteminin yüceliğine dayanan, daha çok hadarilerde, medeni toplumlarda görülen asabiyeti anlatmaktadır. Nitekim asabiyet ile medeniyet arasındaki ilişki de bu noktada karşımıza çıkmaktadır. İbn Haldun, bir medeniyet oluşumu için sebep asabiyetine dayalı bir millet oluşumuna işaret etmektedir (Albayrak, 2000: 7). Sebep asabiyetinin dört türü bulunmaktadır (Demircioğlu, 2013: 105):

- *Vela (azatlı)*; eski toplumlarda kölelerin efendinin akrabası sayılmalarından doğan asabiyet bağıni ifade etmektedir.
- *Hilf (ittifak)*; ihtiyaç duyduğunda birinin yardımına koşmak üzere yapılan anlaşma veya dostluğu anlatır. Bu anlaşmanın tarafları birbirlerini koruyup, yardımcı olduklarından aralarında bir asabiyet bağı ortaya çıkmaktadır.
- *Istnâ (dostluk)*; bir kimseyi besleyip yetiştirmek veya dost edinmede ortaya çıkan asabiyet bağıdır.
- *İltica*; ciddi tehdit veya baskı altındaki bir kişinin kabile reisine sığınması durumunda sığınan ile kabile arasındaki bağ da bir çeşit asabiyettir.

Asabiyet, sadece siyasal değil, aynı zamanda iktisadi anlamı da olan bir kavramdır. Bireysel anlamda asabiyet; hayatını anlamlandıran üstün bir değere sahip olmanın verdiği kuvvetle yabancılaşıma karşı kendini koruyan, azimli bir insan tipini simgelemektedir. Bu anlamda asabiyet, kalkınma için insanın iktisadi faaliyetlerde bulunmasını da anlatmaktadır (Demircioğlu, 2013: 106).

İbn Haldun'a göre, asabiyetin gayesi mülktür, iktidar olmak, devlet kurmaktır. Asabiyet ve ona bağlı olarak mülk ve iktidar, birtakım merhalelerden geçer. Asabiyet gayesi olan mülkü elde ettiğinde, duraklamaya, gerilemeye ve sona ermeye başlar. "Karıncanın kanatlanmasının ölümü getirmesinde olduğu gibi asabiyet de en güçlü dönemine, mülk safhasına ulaştığında zevale uğrar" (İbn Haldun, 2013a: 101-102).

1.3. Umran ve İlm-i Umran

İbn Haldun'un düşüncesinde önemli bir yere sahip olan *umran*; "mamurluk", "mamur yer" anlamlarına gelmektedir. Umranın zıddı "harap", "harabe", "ıssız yer"dir. Herhangi bir sebeple bir şehir kurulur, canlı, hareketli iktisadi, siyasi, ilmi birtakım faaliyetler burada gerçekleşirse, bu durum umranın kurulması, ilerlemesi, artması şeklinde ifade edilmektedir. Bu tür faaliyetlerin ortadan kalkması ise umranın gerilemesi, çökmesi demektir (İbn Haldun, 2013: 113).

İbn Haldun, umranın araştırılmasını ve incelenmesini konu edinen ilme *ilm-i umran (ilmü'l umran)* adını vermektedir (İbn Haldun, 2013a: 113). Ona göre gerek tarih boyunca gerekse günümüzde umranla ilgili faaliyetler gelişigüzel biçimde ortaya çıkmamaktadır. Umranın gerilemesi veya ilerlemesinin muhakkak sebepleri vardır ve bunların araştırılması gerekmektedir (İbn Haldun, 2013a: 113). İbn Haldun'un umrana yüklediği anlam ilmi ve umumdur. Ona göre, insan tabiatı gereği medenidir, medeni topluluk (kent) insan türü ve bekası için zorunludur (Albayrak, 2000: 4).

Birçok araştırmacı umranı “uygarlık”, umran ilmini “uygarlık ilmi” anlamında kullanmaktadır. Uygarlık veya medeniyet; “devlet şeklindeki siyasal örgütlenmeden farklı olarak, muhtelif insan topluluklarının tarihi-kültürel ve maddi alandaki birikimlerini” ifade etmektedir. İbn Haldun'un medeniyet yerine kullandığı umran ise daha geniş bir anlam taşımaktadır. Daha önce açıklandığı üzere “şehir”den türeyen medeniyet; daha çok siyasal, toplumsal düzeni anlatmak için kullanılırken, umran; sadece şehirli olmayı değil, bedeviliğe de içeren bir kavramdır. İbn Haldun'un deyimiyle “umran; bütün yönleriyle sosyal hayatı, toplumu ve toplum hayatını ifade eder.” Umran ilmi ise toplumu ve toplumsal yaşamı her yönüyle ele alan bilimdir (Say, 2011: 308-310).

İbn Haldun, umranı bedevî ve hadarî umran olmak üzere iki kategoride incelemiş ve medeniyetin bu aşamalardan geçtiğini öne sürmüştür. Ona göre asıl olan *umranü'l bedevî*'dir. Umran, bedevilerden hadarîlere, mağara ve orman hayatından köşklere ve saraylara doğru gelişmiştir. Bu nedenle bedevîlere gayri medeni demek doğru değildir (İbn Haldun, 2013a: 114).

İbn Haldun Mukaddime'sinde umranı altı bölümde ele almıştır. Düşünür, bu bölümlerin sıralamasıyla ilgili bazı açıklamalara da yer vermiştir. Bedevî umran diğerlerinden önce geldiği için bu konuya en başta değinmiş, benzer şekilde mülkü hadarî umrandan önce ele almıştır. İlim öğrenmek ise bazen lüks, bazen ihtiyaç işi olduğundan onu en son sırada açıklamıştır. Mukaddime'nin birinci kısmı, beşerî umran hakkındadır. Burada İbn Haldun, insanın tabiatı gereği toplum halinde yaşamak zorunda olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır (İbn Haldun, 2013a: 213):

Şüphe yok ki, insanî içtima (insanların toplum halinde yaşamaları) zarurîdir. Filozoflar bu hususu “insan, tabiatı icabı medenidir.” Sözleriyle ifade etmişlerdir. Yani insan için bir cemiyet düzeni içinde yaşamak şarttır. Hükemânın ıstılahında bu içtimaa medeniyet (medine) adı verilir ki, umranın mânası da bundan ibarettir.

İbn Haldun, bu düşüncesini şöyle izah etmektedir: Allah, insanı yaratmış, gıdasız yaşaması mümkün olmayacak şekilde biçime

koymuş, fitratı ile gıdasını aramayı ve kendisine tevdi edilen kudret ile bunu elde etmeyi ona belletmiştir. Bir kişinin tek başına muhtaç olduğu gıdayı elde etmeye gücü yetmez. Örneğin buğdayın öğütülmesi, un, ekmek haline getirilmesi için insanlara ihtiyaç vardır. İhtiyaçları karşılayacak malların üretilmesi için temelde yardımlaşma gereklidir (İbn Haldun, 2013a: 214):

(...) Kendi cinsinden olan kişilerle yardımlaşması mutlaka lazımdır. Bu yardımlaşma (teavün) olmadığı sürece kendisi için erzak ve gıda hasıl olmadığı gibi hayatı da tam ve düzgün olmaz. (...) Yardımlaşma hali mevcut olunca, insanın gıdasını teşkil eden erzak ve savunmasına yarayan silah temin edilmiş, bu suretle insanın bekası ve nevinin muhafazası hususundaki Allah'ın hikmeti tam olarak gerçekleşmiş olur.

Bu kısımda İbn Haldun, insanların toplum halinde yaşamaları ile onları birbirlerine karşı koruyacak ve saldırılarını def edecek bir vazia (kötülük yapmaktan caydırıcı güce) ihtiyaç duyacaklarına değinmektedir. Ona göre saldırmak ve haksızlık yapmak, insanların hayvanî tabiatlarında mevcuttur. Söz konusu vazî; diğer insanlar üzerinde tesiri olan yasakçı bir otoriteyi, hükümdarı ifade etmektedir. İbn Haldun, hükümdarlığın insan için tabii bir özellik olduğunu vurgulamaktadır (İbn Haldun, 2013a: 215).

Mukaddime'nin ikinci kısmı “yeryüzünün umran bulunan kısımları ve dünyadaki başlıca ormanlara, denizlere, nehirlere ve iklimlere işaret edilmesi” hakkındadır. Düşünür bu kısımda arzın tümüyle sular altında olduğunu, daha sonra umranın kurulması için üzerinden suların çekildiğini, yerkürenin mamur olan kısmının yedi iklim bölgesine ayrıldığını anlatmaktadır. Ayrıca, umranın tamamen kuzey kürede olduğunu birinci ve ikinci iklimde nüfus yoğunluğunun az, üçüncü ve dördüncü iklimde fazla olmasının aşırı sıcaklığa bağlı olduğunu açıklamaktadır (İbn Haldun, 2013a: 221-223). Oldukça ayrıntılı coğrafya bilgisine yer verdiği bu kısımda İbn Haldun, umranın iklim bölgeleri ve coğrafi koşullara göre farklılık gösterdiğini ispat etmekte, hedeflediği umran ilminin temellerini atmaktadır (İbn Haldun, 2013a: 258).

Üçüncü kısım, “mutedil olan ve olmayan iklimler, havanın insanların renklerine ve daha başka birçok hallerine olan etkisi” hakkındadır. İbn Haldun'a göre, dördüncü iklim bölgesi umran bakımından en mutedil olandır. Hava şartlarının daha normal olması nedeniyle burada halkın yaşayışı, yiyecekleri, kıyafetleri olması gerektiği gibidir. Buradaki insanlar altın, gümüş, bakır gibi doğal madenlere sahiptirler. Aşırılıktan ve sapmalardan uzaktırlar. İtidalden uzak olan altıncı ve yedinci bölgede ise insanlar normal olmaktan uzaktır. İklim şartlarının normal

olmaması insanları insaniyetten de uzaklaştırmıştır. Halbuki ortadaki üç iklim bölgesinde insanlar yerleşik durumda olduklarından, sanat, ilim, mülk vb. var olmuştur (İbn Haldun, 2013a: 261-263).

Dördüncü kısım havanın insan ahlakı üzerindeki etkisini açıklamaktadır. İbn Haldun, hafifliğin, aceleciliğin, zevke fazla düşkün olmanın sıcak iklimlerde yaşayanlara has olduğunu, deniz kenarında yaşayanların soğuk yaylalarda yaşayanlara göre daha hafif, ferahlık içinde, soğuk bölgelerdekilerin ise daha kaygılı olduklarını ortaya koymaktadır (İbn Haldun, 2013a: 266-267).

Beşinci kısım, bolluk ve refah ile açlık ve kıtlığın umran üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Gıda ve beslenme bakımından insanlar ve cemiyetler üçe ayrılmaktadır:

- Kır, kurak ve çorak arazilerde yaşayanlar,
- Ovalarda, verimli topraklarda yaşayanlar,
- Şehir ve kasaba halkı

Birinci gruptakiler iklim ve arazinin elverişli olmaması nedeniyle gıda elde etmek için çok çalışmak zorundadır. Bu durum onları daha çevik, zinde, hareketli hale getirir. Anormallikten uzak, zihinleri daha keskindir. İkinci gruptakiler, verimli topraklarda yaşadıklarından bolluk içindedirler. Fazla gıda aldıklarından hantal ve sağlıksız olurlar. Üçüncü grup ise gıda maddelerini çeşitli yöntemlerle inceltirler, hafifletirler, bu nedenle göçebelerin sert ve dayanıklı vücut yapılarına karşın şehirliler daha ince yapıdadırlar. Huy bakımından da daha zarif ve kibardırlar (İbn Haldun, 2013a: 270).

1.4. Devlet ve Mülk

İbn Haldun'un medeniyet anlayışını kavramak için devlet ve mülk (hükümdarlık) hususundaki görüşlerine de değinmek gerekmektedir. Nitekim Mukaddime'nin üçüncü kısmında bu konuyu ayrıntılı olarak ele almaktadır. Demircioğlu (2013: 86-87)'na göre, mülk kavramının Mukaddime'deki kullanımları daha çok "asabiyetin nihai hedefi", "devlet", "devlet aygıtı", "saltanat", "siyasal örgüt", "yurt, vatan, toprak" anlamlarını karşılamaktadır. İbn Haldun mülk kavramı ile esasen siyaset teorisini ortaya koymaktadır.

İbn Haldun insanların tabiatı gereği bir arada yaşamak zorunda olduklarını düşünmektedir. Yine tabiatı gereği, insanlar saldırgan, birbirlerine zulmetmeye yatkındırlar. İbn Haldun siyasal otoritenin olmadığı bir toplumu kaos ortamı olarak nitelendirmekte, hatta bu durumun insan türünün sonunu getireceğine inanmaktadır (Say, 2014: 35; İbn Haldun, 2013a: 417):

Mülk insan için tabii bir mansıptır. (...) insanlar için yaşamak ve var olmak, zaruri ihtiyaçlarını ve gıdalarını temin etmek üzere bir araya gelmeleri ve yekdiğeriyle yardımlaşmaları sayesinde mümkündür. Bir ictimâ meydana getirdikleri zaman, zaruret onları muameleye ve ihtiyaçları gidermeye, her birinin ihtiyaç duyduğu şeye el atmaya ve muhtaç olduğu şeyi diğer birinin elinden çekip almaya davet eder. Çünkü hayvanî tabiatta, birbirine saldırma ve zulmetme hususu mevcuttur. (...) İnsanların yekdiğeriye yönelttikleri tecavüzleri engelleyen bir hâkim olmadan kargaşa içinde bekaları ve yaşamaları imkansızdır. Bundan dolayı bir müeyyideye (vâzı, yasak koyan, engel olan) muhtaç olmuşlardır.

İbn Haldun'a göre, siyasi otorite hem bedevi toplumlarda hem de hadarilerde mevcuttur. Ancak medenileşme için devlete ve hükümdarlığa ihtiyaç vardır. Daha önce açıklandığı gibi, bedevî toplumlarda riyaset vardır. İbn Haldun, şehirlerde kırsal alanların aksine çok sayıda insanın yardımlaşması gerekliliğinin altını çizerek, yardımlaşma ve dolayısıyla medenileşme için devlet otoritesini şart koşmaktadır. Ona göre devletin yıkılma dönemi, uygarlığın/umranın da gerilemesi demektir. İbn Haldun, devlet ile umran arasındaki ilişkiyi suret ile öz arasındaki ilişkiye benzetir. Maddenin şeklini koruması için muhteyivatı nasıl gerekliyse, devlet ve mülk de umran için gereklidir. Umransız devlet olamayacağı gibi, devletsiz bir umran da olamaz (Say, 2014: 31; İbn Haldun, 2013a: 549).

İbn Haldun, mülkü asabiyete dayandırmaktadır. Her asabiyetin kavmi üzerinde bir tahakkümü vardır, devlet de bu güce dayanmaktadır. Ona göre mülkten gerçek anlamda bahsedilebilmesi için devletin;

- Halkı kendi hükmü altına alması, koyduğu kurallara uyulmasını sağlaması,
- Devlete gelir oluşturmak için halktan vergiler toplaması,
- Başka devletlere elçiler göndermek suretiyle kendini tanıtmaması,
- Devlet otoritesinin üzerinde başka bir gücün olmaması gerekmektedir. Devletin bunları yapma gücüne sahip olmamasını *mülk-ü nakıs (noksan mülk)* olarak nitelendirmektedir (Demircioğlu, 2013: 88-89).

İbn Haldun, üç çeşit mülkten bahsetmektedir (Demircioğlu, 2013: 89-90):

- *Tabii Mülk*: Burada halkın arzuları ve kötü amaçları doğrultusunda hareket etmesi söz konusudur, yönetim zorlamaya dayalıdır. İnsanların hayvani yönü ön plandadır.
- *Siyasi Mülk*: Dünyevi ihtiyaçların giderilmesi ve zarardan kaçınma söz konusudur. Beşeri akıl temel alınarak tabii

mülkün geliştirilmiş halidir. Akıl ön planda olduğundan, laik bir karakteri olduğundan söz edilebilir.

- *Hilafet*: Dünyevi gereklerin dini kurallara göre yerine getirilmesidir. Dünyanın dine göre idare edilebilmesi için şeriat sahibine vekalet verilmiştir. Aslında İbn Haldun, hilafeti mülk kavramından ayrı, özel bir yönetim tarzı olarak ele almaktadır. Ona göre mülk toplumsal bir gerekliliktir, toplumsal ihtiyaçların dini bir niteliği olması her zaman gerekmez.

İbn Haldun'a göre, şahıslar gibi devletlerin de ömürleri vardır. İnsanların tabii ömürleri 120 senedir, devletlerin (hanedanlıkların ve sülalelerin) ömürleri de üç neslin ömrünü aşmaz. Bir nesil, bir kişinin ortalama ömrü demektir, o da 40 yıla tekabül eder. İbn Haldun, devletlerin ömrünün üç nesil kadar sürmesinin nedenlerini şöyle açıklamaktadır (İbn Haldun, 2013a: 392-393; Demircioğlu, 2013: 121-122):

- *Birinci nesil*; devletin bedevî hayat tarzını ve onun getirdiği vahşiliği, sertliği muhafaza ettiği dönemdir. Zorlu yaşam şartlarına bağlı olarak savaşçılık, yırtıcılık, şan ve şöhrete düşkünlük gibi özellikler dikkat çekmektedir. Devlet halka korku salar, sözünü dinletir. İbn Haldun'a göre bu nesil, devleti kuran nesildir.
- *İkinci nesil*; bedevilikten hadarîliğe, darlıktan bolluğa doğru bir değişim söz konusudur. Burada asabiyetin keskinliği kısmen körelmiş, azalmıştır. Asabiyetin zayıflamasına bağlı olarak başkalarını hakir görme ve onlara boyun eğme hali ortaya çıkar.
- *Üçüncü nesil*; bedevilik, sertlik zamanının unutulduğu dönemdir. Refah son haddine ulaşır. Asabiyet tamamen ortadan kalkar. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşır, kadınlar ve çocuklar gibi savunmaya muhtaç hale gelirler. Bunların devleti korumaları mümkün değildir, mülk sahibi ülkesini ve otoritesini korumak için yabancılara ihtiyaç duyar.

1.5. İlim ve Sanat

İbn Haldun, Locke'a benzer şekilde insan zihninin doğuştan boş olduğunu, Allah'ın bahşettiği akıl sayesinde bir şeyler öğrenerek zihnini doldurduğunu düşünmektedir. Toplumsal bir varlık olarak insan, diğer insanlarla yardımlaşır, dayanışma halinde yaşarken aynı zamanda bazı meslek grupları ve sanat dallarında da uzmanlaşır. İbn Haldun, sanatın sadece hadarî umranın ilerlemesiyle mükemmelleşeceği düşüncesindedir (İbn Haldun, 2013b: 723):

Umran denizi coşup orada lüks şeyler talep olunmaya başladığı zaman, sanatların zarif ve kalitece iyi olması da buna dahil olur. Netice olarak sanatlar tüm tamamlayıcı

unsurlarıyla kemâle erer. Ayrıca bunlara ek olarak refahtan gelen âdetlerin ve hallerin gerektirdiği ayakkabıcılık, debbağlık, ipek işlemeciliği, kuyumculuk ve benzeri diğer birtakım sanatlar daha ortaya çıkar. Umranın engin bir hale gelmesi vaziyetinde, bu çeşit sanatların birçoğu, mükemmel bir seviyeye ulaşabilir, bunlardaki zerafet son haddine varabilir, bu gibi şeyleri meslek edinenlerin geçimlerini sağladıkları yollar haline gelebilir.

İbn Haldun, aynı şekilde ilimlerin de ancak yüksek hadarîlik ve umran seviyesinde gelişeceği fikrindedir. Köylerde veya halkı mütemeddin olmayan yerlerde yetişen kimseler ilim öğrenmek istediklerinde ilim tekniğine erişemedikleri için, ilim ve sanatın geliştiği, umranın ilerlediği şehirlere gitmek zorunda kalırlar (İbn Haldun, 2013b: 781). Şehirdeki insanların tahsil ettiği ilim iki türdür: *Akli (tabii) ilimler (philosophical sciences)*; insanın fikri ile öğrenmenin yolunu bulduğu, felsefi ilimlerdir. *Nakli ilimler (traditional sciences)* ise; dini ilimlere tekabül eder. İbn Haldun'un ilim tasnifinde umran ilmine yer vermemesi dikkat çekmektedir. Kimi yazarlar bu durumu umran ilmini akli veya nakli ilimler kategorisine almak istememesine bağlarlarken, kimileri İbn Haldun'un bu ilim tasnifiyle sadece o çağdaki ilimleri tasnif etmeyi amaçlamasına bağlamaktadırlar (Demircioğlu, 2013: 132).

Sonuç

İbn Haldun medeniyet düşüncesini ortaya koyarken temel aktör olarak insanı ele almıştır. Onun düşüncesinde insan birey olarak değil, toplumsal bir varlık olarak anlamlıdır. Nitekim bu düşünce ünlü asabiyet teorisinin de özünü oluşturmaktadır. Medeniyet yerine umran kavramını kullanan İbn Haldun, umranın araştırılması, incelenmesinin gerekliliğinin altını çizmiş, bu bağlamda umran ilmi adını verdiği yeni bir ilimden söz etmiştir. Umranın ilerlemesinin de gerilemesinin de tesadüfi olmadığını, ardında yatan sebeplerin muhakkak araştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bedevî ve hadarî umran olmak üzere iki kategoride incelediği umranın, bedevilikten hadarîliğe doğru gelişim gösterdiğini, umranın sadece hadarî toplumlara özgü olmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla umran kavramına yüklediği anlam medeniyet kavramından daha geniş kapsamlıdır.

İbn Haldun'un umran düşüncesinin diğer önemli noktaları ise asabiyet, mülk, sanat ve ilimdir. İnsanların tabiatı gereği toplumsal yaşamak durumunda olmaları, yardımlaşma ve dayanışmayı garanti edecek bir güce/siyasi otoriteye ihtiyacı doğurmuştur. Bu siyasi otorite bedevî toplumlarda reis, hadarî toplumlarda hükümdardır. İbn Haldun'a göre riyaset sistemi mülke doğru tedrici bir gelişim göstermektedir, asabiyetin nihai

hedefi mülktür. Bedevî toplumlarla hadarî toplumlar arasındaki siyasi ve iktisadi farklılıkların yanında İbn Haldun, ilim ve sanatın gelişimiyle ilgili farklılıklardan da bahsetmiş, bu konuyu da umran ilmi kapsamında ele almıştır. İnsanların bir arada yaşamalarından dolayı çeşitli sanat dalları ve ilimler gelişmiştir. İlim ve sanat, refah ve rahatlık ortamında, başka deyişle umranın ilerlediği yerlerde gelişebilir.

Kaynakça

- Aktürk, Ş. (2007). Braudel'den Elias'a ve Huntington'a "medeniyet" kavramının kullanımları. *Doğu Batı*, Sayı 41, 147-177.
- Albayrak, A. (2000). Bir medeniyet kuramcısı olarak İbn Haldun. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9).
- Demircioğlu, A. (2013). İbn Haldun'un insan düşüncesi ve medeniyet algısı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- İbn Haldun (2013a). *Mukaddime 1* (Haz. Süleyman Uludağ). 9. Baskı, Dergâh Yayınları.
- _____ (2013b). *Mukaddime 2* (Haz. Süleyman Uludağ).9. Baskı, Dergâh Yayınları.
- Say, S. (2011). *İbn Haldûn'un düşünce sistemi ve uluslararası ilişkiler kuramı*. İlk Harf Yayınları.
- _____ (2014). *Uluslararası siyaset sosyolojisi açısından İbn Haldun*. Detay Yayıncılık.
- Şentürk, R. (2006). Medeniyetler sosyolojisi: neden çok medeniyetli bir dünya düzeni için yeniden İbn Haldûn?. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 16, 89-121.
- Şulul, K. (2011). *İbn Haldun'a göre İslâm medeniyeti*. İnsan Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2023, 25 Şubat). <https://islamansiklopedisi.org.tr/>.
- Uludağ, S. (2013). İbn Haldun ve Mukaddime. İçinde Uludağ, S. (Haz.). *Mukaddime 1*. 9. Baskı. (ss. 13-55). Dergâh Yayınları.

PROTOKOL

uluslararası
ilişkiler
bölümü
1992

31.yıl

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

iIBF

Uluslararası İlişkiler Bölümü

6.
Siyaset Bilimi
ve Uluslararası
İlişkiler
Kongresi

6th
Politics &
International
Relations
Congress

18-21 Ekim 2023

www.ircongress.org

18-21 Oct. 2023

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Kadın Çalışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

UYGAR

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

Protokol Dergisi

Çağrı Metni

Protokol dergisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi bünyesinde yayımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Ekonomi, Kent, Çevre ve Yönetim konuları başta olmak üzere sosyal bilimler alanına dair kısa makalelere yer veren hakemli dergi, Şubat ve Ağustos olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

Kısa makalelerin yanı sıra derginin her sayısında rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da yer verilmektedir.

Dergi, öncelikli olarak ilgili alanlardaki güncel strateji temelli konulara dair tartışmaları okuyucu ile buluşturmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda hazırladığınız çalışmalarınızı bekliyoruz...

Genel yayım ilkeleri ve yazım kuralları için:

www.ktu.edu.tr/sam/protokol

Dergiye yazı göndermek için:

suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

PROTOKOL

PROTOKOL

2023 | YIL 4 SAYI 1

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

İbn Haldun'un Medeniyet Düşüncesi Üzerine

Tülay DEMİR

*Toplumsal Cinsiyet ve Kadınların Siyasal
Hayattaki Rolü*

Bahriye ESELER

Adalet Dairesi: Adil Düzenin Esasları

Erol ŞİMŞEK

*Türk Siyasal Partilerinin İsim Seçimlerinin
Analizi*

**Selcen
ALTINBAŞ-UMUT**

Akademik Kıskançlık

**Coşkun Can
AKTAN**